

●

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНІЙ СХЕМІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКІВ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК)

У статті на основі аналізу шкільних підручників з історії СРСР чотирнадцяти союзних республік, а також автономних радянських республік зроблена спроба деконструювати загальну схему радянської історії. Підручники радянської доби мали наперед визначену структуру, до якої включалися усі події національних історій від найдавніших часів до сучасності. Зміст текстів мав підпорядковуватися одній меті – пошуку легітимності утворення й існування Радянського Союзу. Конгломерат народів, з яких він складався, мусив набрати окреслених форм, починаючи вже з найдавніших часів. У статті розглянуті всі періоди історії СРСР та союзних республік, починаючи з найдавніших часів до періоду «розвинутого соціалізму». У кожному з періодів існували свої критерії підбору матеріалів, конструювання пантеону «героїв» і «антигероїв», визначався ступінь впливу російської історії.

Ключові слова: історія, підручник, СРСР, національна історія.

Створення Радянського Союзу, нової ідеології, конструювання нової спільноти вимагало також й історичного підґрунтя їхнього існування. Якщо в часи Російської імперії такою інтегруючою основою виступало православ'я і самодержавство, то для радянської системи необхідно було конструювати новий історичний базис, який би пояснював, що народи, які входили до складу СРСР, поєднані не лише географічно й політично кордонами однієї держави. У передмові до започаткованої в 1966 р. 12-томної «Истории СССР с древнейших времен до наших дней» академік АН СРСР Борис Пономарьов писав: «Було б неможливим і некоректним зображувати історію країни, ніби вона є мозаїкою, сумою історичних досліджень у кожній окремій республіці. Такий підхід применшує значення багатоміжових взаємозв'язків і не показує, яким чином міцніла дружба трудящих різних національностей у боротьбі проти спільного ворога»¹. Відтак, одним із завдань історичної освіти став пошук таких зв'язків, які б легітимували саме існування Радянського Союзу.

Система викладання історії і, зокрема, вироблення принципів і підходів до вивчення національних історій народів національних республік зазнавали змін упродовж існування Радянського Союзу. Революція 1917 р. визначила кардинальні перетворення в системі освіти, у тому числі й історичної. Відмова від царського минулого вимагала вироблення нових ідеологічних форм, здатних консолідувати суспільство. Такими стали класовий підхід, пропагування невідворотності пролетарської революції, визначеність історії людської цивілізації, яка невинно рухається по висхідній до комунізму. На початку 1920-х рр., по завершенні громадянської війни, система викладання історії стала більш унормованою. Проте за короткий час не було вироблено методологічної, підручничкової бази для вивчення історії в контексті нових марксистських принципів. Історії як самостійного предмету не існувало, так само як і предметної структури й класно-урочної взагалі. На зміну приходить модель комплексного підходу, базована на трьох блоках – природа, праця, суспільство. Історія вивчалася в структурі курсу суспільствознавства, в якому головна увага приділялася теоретичним аспектам революції, загальним законам суспільного розвитку, базованим на марксизмі. Національна

¹ Цитовано за: Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. Київ, 2016. С.8.

історія ігнорувалася, однак її форми існували в курсі «Історія рідного краю», який і наповнювався власне історичним матеріалом. Підручники були замінені робочими зошитами з текстами першоджерел, завданнями для самостійної роботи. Невеликий узагальнюючий текст-наратив було розміщено лише в кінці кожної теми. Учні об'єднувалися в групи-«бригади» для самостійної роботи над певними аспектами заданої теми. Два дні в тиждень відводилося для екскурсій. Одночасно учні працювали на виробництві, проводячи там просвітницьку роботу. У 1930-ті роки зі становленням тоталітарної системи, можливість самостійної аналітичної роботи над джерелами загрожувала формуванню плюралізму думок, відтак система навчання була змінена. Постановою 1934 року сталося повернення до класно-урочної системи, що існувала до 1917 р. До цього часу був накопичений достатній методологічний рівень для навчання історії виходячи з марксистських позицій. Виклад матеріалу ґрунтувався на хронологічному принципі, був орієнтований на вивчення подій, явищ, персоналій з позицій марксизму-ленінізму. Цей принцип з невеликими змінами зберігся до кінця існування СРСР².

У 1959 р. була введена обов'язкова восьмирічна освіта, а Конституція СРСР гарантувала здобуття десятирічної освіти. У національних регіонах, починаючи з 1960-х рр., запроваджувалося вивчення історії союзних республік. Підтасування усіх подій під формаційний підхід відповідно до класово-обґрунтованої і невідвратної зміни суспільних формацій – рабовласницький лад, феодалізм, капіталізм і соціалізм. При цьому використовувався хронологічний принцип, згідно з яким, у певний історичний період, названий, скажімо, рабовласницьким усі державні формування автоматично ставали рабовласницькими, попри те, що насправді такими ніколи не були. Так само при феодалізмі, який хронологічно прийшов на зміну попередній формації, усі державні формування безапеляційно категоріювалися як феодальні. Виклад історії здійснювався за своєрідною схемою, що складалася з чотирьох основних блоків: господарське життя, економіка, суспільно-політичний устрій, політичні події і культурний розвиток. Такий підхід, який ставив економіку на перше місце, у цілому відповідав марксистським принципам з їхнім розумінням основоположної ролі економічного розвитку в історії людської цивілізації.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. в завершальному періоді існування Радянського Союзу почали з'являтися різноманітні освітні проекти в галузі викладання історії в школі, направлені на деідеологізацію системи історичного знання. Головним концептом, який вбачали наріжним каменем у системі радянської історичної освіти, стала гуманізація історії, приділення більшої уваги людині як суб'єкту історичного процесу, вивчення людської цивілізації в системі глобальних культурних зв'язків³.

Ще одним напрямком пропонування реформ стало вироблення нових підходів в інтерпретації мультикультурної історії Радянського Союзу. Власне означений термін став уперше фігурувати у виступах та резолюціях Всесоюзної конференції з проблем історичної освіти, яка відбулася в Таллінні в березні 1988 р. Освітняни, автори підручників, представники галузевих міністерств союзних республік зібралися, аби обговорити перспективи подальшої історичної освіти в школах СРСР у контексті суспільно-політичних змін, які відбувалися в той час. Представники національних делегацій ставили питання про більше представлення національних історій в системі навчання⁴, відмову від ідеологізованого штучного поняття «єдиний радянський народ». Пропонувалися доволі сміливі ідеї запровадження інтегрованого курсу, який би поєднував існуючі «Історію СРСР» та «Всесвітню історію» в єдиний комплексний

2 Лазукова Н. Содержание школьного исторического образования в России: опыт прошлого и современные проблемы // Преподавание истории в современной России. Тенденции и перспективы. Тель-Авив, 1999. С. 47–50.

3 Шевырев А. Тенденции и перспективы развития учебной литературы по истории в современной России // Преподавание истории в современной России. Тенденции и перспективы. Тель-Авив, 1999. С. 28–29.

4 Наприклад, кількість годин з вивчення курсу «Історія Молдавської РСР» було пропонувано збільшити з 10 існуючих до 102. Аналогічні зміни мали відбутися і в інших республіках (Kaplan V. History Teaching in Post-Soviet Russia. Coping with antithetical traditions // Educational Reforms in Post-Soviet Russia. Legacies and Prospects. London-New-York, 2005. P. 251).

курс, позбавлений домінування класового та формаційного підходів. У вивченні національних історій висувалася доволі екзотична концепція регіональної історії, що передбачала комплексне вивчення історичного минулого цілого регіону, до якого належала та чи інша радянська республіка. На думку авторів проекту, такий підхід дозволив би краще зрозуміти особливість історичного розвитку кожного з регіонів на основі спільних історичних зв'язків, подій. Так пропонувалося запровадити вивчення курсу «Історія Естонської РСР» у поєднанні з вивченням історії Скандинавії, а історія Узбекистану мала викладатися інтегровано з історіями сусідніх Індії й Китаю. До того ж, була ідея запровадити курси історії однієї з радянських республік для вивчення в школах іншої. Наприклад, «Історія Литовської РСР» мала викладатися в школах Грузії і навпаки. Варто зауважити, що промоутерами таких ідей виступали не лише представники союзних республік, але й освітяни РСФР, на думку яких існуючий курс «Історії СРСР» був не чим іншим як курсом російської історії із фрагментарним включенням інформації про історію інших народів⁵.

Проекти кінця 1980-х рр., покликані змінити зміст і принципи історичної освіти в СРСР, zostалися нереалізованими з двох причин. По-перше, колапс самого Радянського Союзу, що стався за кілька років, поклав край цьому складному й довготривалому процесу. До того ж, ще в 1988 р. нові освітні ініціативи й проекти були гостро розкритиковані на одному із засідань консервативно налаштованого Політбюро ЦК КПРС на чолі з Єгором Лігачовим⁶.

Сучасні дослідники міжнародних взаємин у СРСР відмічають присутність у радянській ідеології двох взаємовиключних категорій – марксистського інтернаціоналізму та радянського етнонаціоналізму⁷. На думку Марини Козлової, у СРСР існував так званий «диференціалістський расизм», що передбачав об'єктивізацію характеристик, що розділяли різні групи – «ми» й «вони». Складовими цього поняття є такі категорії як «національний характер», «корінні» й «некорінні» народи⁸. Кожен з народів, які населяли Радянський Союз, пов'язувався з конкретною територією, за ним визначався стандартний національно-генеруючий набір: одяг, мова, кухня, історія, антропологічні риси тощо. Витоки такого процесу етніфікації беруть початок з часів радянської політики коренізації 1920-х рр. Радянська система, з одного боку, підтримувала етнічне різноманіття, з іншого – існувала спроба його гомогенізувати в спільноту «радянський народ»⁹. На думку Віктора Шнірельмана, розвиток радянського етнонаціоналізму в 60–70-х рр. ХХ ст. став результатом відгуку національних місцевих еліт на теорію «зближення і злиття» соціалістичних націй, які неодмінно мали привести до появи нової спільноти – «радянського народу»¹⁰. На цей же період припадає запровадження в СРСР курсів національних історій у союзних та автономних республіках і створення відповідних підручників. Слід зазначити, що у квітні 1984 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову, в якій передбачалося «упорядкування викладання історії союзних республік». Згідно з нею, було відновлено видання підручників історії Української РСР, а деякі важливі з точки зору тодішнього радянського керівництва теми української історії ставали складовою курсу «Історія СРСР»¹¹. Йдеться, наприклад, про події 1648–1657 рр., Коліївщину, революційну

5 Kaplan V. History Teaching in Post-Soviet Russia. Coping with antithetical traditions. P. 250–252.

6 Agmon P. The Study of History Teaching in Contemporary Russia: Background, Trends and Challenges // Преподавание истории в современной России. Тенденции и перспективы. P.15.

7 Шнірельман В. Советский парадокс: расизм в стране «дружбы народов» // Расизм, ксенофобия и дискриминация. Какими мы их увидели. Сборник статей под ред. Е.Деминцевой. Москва, 2013. С. 97–115.

8 Козлова М. «Диалог культур» в монологе доминирующей группы. Образы этнических меньшин в советских и пост-советских учебниках // Начало учения дѣтем. Роль книги для начального обучения в истории образования и культуры. Сборник статей под ред. В.Безрогова. Москва, 2014. С.373.

9 Rico Isaacs, Abel Polese. Introduction. Nation-Building in the Post-Soviet Space. Old, New and Changing Tools // Nation Building in Post-Soviet Space. New Tools and Approaches. New-York, 2016. P.7.

10 Шнірельман В. Советский парадокс: расизм в стране «дружбы народов». С.102.

11 Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. С.7.

діяльність Тараса Шевченка. Тобто теми, які відповідали парадигмі єднання двох народів і класової боротьби.

Означений процес етнодиференціації відбувався в контексті змісту вищенаведеної цитати академіка Бориса Пономарьова. Радянські ідеологи не могли заперечувати об'єктивний факт наявності власного національного минулого в народів СРСР. Утім це минуле мало слугувати не так для формування ідентичностей цих народів, а щоб конструювати наднаціональну спільноту «радянський народ». Таким чином були задоволені деякі амбіції окремих представників національних еліт та інтелігенції, створювалася ілюзія плюралізму в питанні національного різноманіття, мультикультурності радянської держави. У той же час була витримана «генеральна лінія» радянського історичного дискурсу – доказ споконвічної єдності радянського народу, спільної боротьби проти ворога, домінуючій ролі російського народу. Відтак усі підручники були написані за одним лекалом, схемою, під яку «підганялися» всі події, явища, процеси національних історій від найдавніших часів до сьогодення.

Головним завданням даної статті є показ того, за якими принципами вибудовувалася загальна схема радянської історії, як здійснювався підбір фактів та їхня інтерпретація в руслі існуючої схеми. Яким було місце української історії в системі радянського історичного дискурсу, інших національних історій радянських республік. Джерелами дослідження стали тексти підручників з історії СРСР¹², а також союзних¹³ і автономних республік¹⁴. Для кращої структуризації матеріалу був обраний проблемно-хронологічний принцип, який у цілому відповідає структурі матеріалу аналізованих підручників.

12 *История СССР для 10 кл. Под редакцией М. Кима. Москва, 1973; Беркин И., Федоров И. История СССР. Учебник для 9 класса. Москва, 1976; Федоров И. История СССР. Учебное пособие для 8 класса. Москва, 1966.*

13 *Дядиченко В., Лось Ф. История Украинской РСР. Учебник для 7–8 кл. Киев, 1973; Бекмаханов Е., Бекмаханова Н. История Казахской ССР. Алма-Ата, 1980; Бекмаханов Е., Бекмаханова Н. История Казахской ССР. Учебное пособие для 9–10 кл. Алма-Ата, 1972; Гурлугулов Т. Рассказы по истории Казахской ССР. Алма-Ата, 1980; Баумерт И. Рассказы по истории Латвийской ССР. Для IV класса. Рига, 1980; Канале В. История Латвийской ССР. Учебное пособие для IX–X кл. Рига, 1978; Канале В., Степерманис М. История Латвийской ССР. Рига, 1972; Лыхмус М. Из истории Эстонской ССР. Дополнительные материалы к курсу истории СССР для IX–X кл. Таллинн, 1972; Ках Ю., Паламатс Х., Вахтре С. История Эстонской ССР. Дидактические материалы для курса История СССР VII–VIII кл. Таллинн, 1973; Югас М., Меркис В. История Литовской ССР. Учебник для VIII–IX класса. Каунас, 1978; Акилов К., Тейх Н. Рассказы по истории Узбекской ССР для 4-го класса. Ташкент, 1974; Гулятов Я. История Узбекской ССР. Учебное пособие для 7–8 классов. Ташкент, 1978; История Молдавской ССР. Под редакцией Я. Гросула. Кишинев, 1972; Шемяков Д. История Молдавской ССР. Учебное пособие для 9–10 кл. Кишинев, 1980; Бердзенишвили Н., Дандуа В., Думбадзе М. История Грузии. Учебное пособие для VII–X кл. Тбилиси, 1973; Погосян С. История армянского народа. Учебник для 8 класса. Ереван, 1972; Гулиев А. История Азербайджана. Учебник для 7–8 классов. Баку, 1972; Бабаханов М., Рена Ф. Рассказы по истории Таджикской ССР. Учебное пособие для 4 класса. Душанбе, 1980; Абецдарский Л., Баранова М., Павлова Н. История БССР. Минск, 1982; Джамгерчинов Б. История Киргизской ССР. Учебное пособие для учащихся VII–VIII классов средней школы. Фрунзе, 1978; Джамгерчинов Б. История Киргизской ССР (период империализма). Учебное пособие для учащихся IX класса средней школы. Фрунзе, 1979; Кариев А., Росляков А. Учебник по истории Туркменской ССР для VII кл. Ашхабад, 1980; Ильязов А. Рассказы по истории Туркменистана. 4 класс. Ашхабад, 1972.*

14 *Тедтоев А., Цгоев З. История Северной Осетии. Учебное пособие для 9–10 кл. Орджоникидзе, 1978; Афанасьева А., Морозов К., Эшштейн Е. История нашего края. Учебное пособие для школ Карельской АССР. Петрозаводск, 1973; Ахмадиев Т., Кузыев Р. История Башкирской АССР. Учебное пособие. Уфа, 1972; Айлапов Г. История Марийской АССР с древнейших времен до конца XIX в. Учебное пособие для учащихся VII–VIII кл. Йошкар-Ола, 1972; Паушков В. История Марийской АССР. Часть вторая. Учебное пособие для IX–X кл. Йошкар-Ола, 1972; Моя Чечено-Ингушетия. Краеведческое пособие по истории для учащихся средней школы Чечено-Ингушской АССР. Под редакцией Н. Тавакалина. Грозный, 1979; Никитин Н. Освоение Сибири в XVII в. Книга для учащихся средних и старших классов. Москва, 1990; Каховский В. Родной край. Учебное пособие по истории Чувашской АССР для учеников средней школы. Чебоксары, 1972; Устюжанин Е., Абдраметова И., Муньков Н. История Татарской АССР. Казань, 1973.*

Найдавніші часи

Усі без винятку підручники з висвітленням національних історій та загальні з курсу «Історія СРСР» розпочинаються з викладу історії первіснообщинного ладу, який, відповідно до марксистської схеми, був першим формаційним періодом людської історії. Автори підручників обов'язково фіксували всі стоянки первісних людей на територіях, які вони описували, а також їхнє заняття, кліматичні умови тощо. Важливим було показати присутність людини на означеній території від якомога давніших часів.

Наступним хронологічним етапом у рамках первіснообщинного періоду стали археологічні культури. На відміну від кам'яного віку в підручниках починають з'являтися перші «національні» особливості, позаяк ці культури та їхні артефакти прикріплювалися до певної території. Разом з тим вони починають асоціюватися з певним етносом, який пізніше проживав на цій території включно до сьогодення. В українських підручниках такою стала трипільська культура¹⁵. Подібні додержавні чи протодержавні культури описані в підручниках інших союзних республік¹⁶.

Появу перших державних утворень на територіях радянських суб'єктів ознаменував новий період історії – рабовласницький лад. Як того вимагав формаційний підхід, що змінив первіснообщинний лад, усі державні утворення до 476 р. н. е. автоматично визнавалися рабовласницькими. Такими, наприклад, на території України були античні міста-держави, Скіфське та Боспорське царство¹⁷. Ці утворення репрезентували своєрідну «радянську античність», що конкурувала за рівнем культурного надбання з Грецією. Найтриваліше й найрізноманітніше рабовласницький період у контексті державної традиції представлений був у історіях республік Закавказзя та Середньої Азії. Історія Урарту, Колхіди, Согду та Бактрії обов'язково розпочинала «державний» період історії СРСР у розділі «Найдавніші держави на території нашої Батьківщини». З більшою деталізацією їхня історія розглядалася в радянських підручниках Вірменії, Грузії, Азербайджану, Узбекистану, Таджикистану¹⁸. У цьому матеріалі помітні два важливих, з точки зору радянської схеми історії, аспекти. По-перше, мала бути показана давність традицій державності на території СРСР. «Радянські» рабовласницькі держави своїм розвитком не мали поступатися іншим аналогічним утворенням стародавнього світу. Так, Єреван – столиця радянської Вірменії, презентована в підручниках як одне з найдавніших осередків міської культури світу¹⁹. А держави Середньої Азії відносилися до найдавніших землеробських цивілізацій Сходу поряд з Єгиптом, Шумером і державами долини Інду. Другий аспект полягав у виключно мирному характері «радянських» стародавніх суспільств і агресивних сусідах, які своїми нападами чинили постійну деструктивну дію. Відтак ще із стародавніх часів, за задумом авторів підручників, проявлявся волелюбний і мирний характер місцевих мешканців, що протистояли іноземним загарбникам. Дихотомія «свій-чужий» виникала ще у давні часи. Тому на «наші» Урарту нападали «чужі» й ворожі ассірійці. Так само як «наші» Согдіана й Бактрія чинили відчайдушний опір «чужим» персам і військам Олександра Македонського.

«

15 Дядиченко В., Лось Ф. История Украинской РСР. Учебник для 7–8 кл. С. 19.

16 Див. напр.: Бекмаханов Е., Бекмаханова Н. История Казахской ССР. Алма-Ата, 1980. С. 12–16 (в підручниках республік Середньої Азії протидержавними народами визнані племена саків); Пулятов Я. История Узбекской ССР. Учебное пособие для 7–8 классов. Ташкент, 1978. С. 6–8.

17 История СССР. Учебное пособие для вечерних школ. 7 класс. Под редакцией А. Сахарова. Москва, 1962. С. 12–15; Дядиченко В., Лось Ф. История Украинской РСР. С. 5–8.

18 Бердзенишвили Н., Дандуа В., Думбадзе М. История Грузии. Учебное пособие для VII–X кл. Тбилиси, 1973. С. 9–12 (держави Картлі, Колхіда); Погосян С. История армянского народа. Учебник для 8 класса. Ереван, 1972. С. 9–20. (стародавня держава Урарту); Гулиев А. История Азербайджана. Учебник для 7–8 классов. Баку, 1972. С. 18–21 (Мідія, Албанське царство); Бабаханов М., Рена Ф. Рассказы по истории Таджикской ССР. Учебное пособие для 4 класса. Душанбе, 1980. С. 3–9 (держави Согдіана, Бактрія)

19 Погосян С. История армянского народа. Учебник для 8 класса. С. 9.

Феодалізм. «Перші контакти»

Рабовласницькі держави змінили феодалські державні утворення, що згідно з радянським розумінням були прогресивнішими і з'явилися в V–VI ст. Доба феодалізму в радянських підручниках позначалася чотирма аспектами, поєднання яких створює своєрідну схему, на яку «нанизуються» факти й події всіх без винятку радянських республік. Загалом ця схема виглядає так: 1) утворення ранньофеодалських держав, їхня економіка, суспільний лад; 2) виникнення народностей; 3) зовнішній ворог; 4) перші контакти з Руссю/ руським/російським народом.

Найранішими феодалськими утвореннями були держави Закавказзя й Середньої Азії, що виникли на основі рабовласницьких цивілізацій. Ідеться про Хорезм, Грузинське царство, держави Азербайджану та ін. Найбільша увага, звичайно, у підручниках приділялася державі східних слов'ян – Київській Русі. В українських, білоруських підручниках вона постає як «колиска трьох братніх народів», в якій сформувалися три народності – українська, білоруська й російська²⁰. Їхнє формування припадає на період уже після зникнення Київської Русі – XIV–XV ст. Формування інших народностей Радянського Союзу також відноситься до цього самого часу, що у візії авторів мало показати закономірність історичного процесу незалежно від географії.

Феодалські державні утворення, що виникли в «радянських народів», розглядалися в підручниках на основі трьох складових – економіка, господарське життя, внутрішній розвиток, включно з наростаючим феодалським гнітом та постійною антифеодалною боротьбою. На шляху мирного розвитку стояли, звичайно, агресивні сусіди, які загрожували фізичному винищенню народів. Для народів Прибалтики такими виступав Тевтонський орден, що презентувався як постійна «загроза із Заходу», «загарбники», «поневолювачі». До характеристик додається також конфесійна складова – «насильницьке окатоличення». Прикметно, що боротьба з орденом у підручниках постає як міжнародний конфлікт, з одного боку якого був «колективний Захід» – німецькі, французькі та англійські рицарі, яким протистояла інтернаціональна боротьба народів Прибалтики разом з українцями, білорусами, росіянами²¹.

Для народів Середньої Азії й Закавказзя ворожим фактором виступали перси, араби й турки, і знову ж таки з конфесійною складовою – «насильницька ісламізація». Обов'язковим елементом нарративу щодо середньовічної й ранньомодерної історії народів СРСР виступали сюжети про їхні зв'язки з Руссю або російським народом. Характер їх міг бути різним: від економічних і культурних взаємин до політичних і військових союзів. Хронологічні рамки таких «перших контактів» варіюються від X до XV ст. Однак завжди підкреслювалося, що такі взаємини були виключно позитивні й доброзичливі. Народи Прибалтики, які знаходилися на нижчій стадії розвитку, ніж Русь, перебували впродовж X–XIII ст. під її культурним і політичним впливом. Перші контакти Закавказзя й Середньої Азії з Руссю також відносилися до періоду X–XII ст. Відзначалися політичні взаємини та торгові зв'язки. Пізніше, у XV–XVI ст. характер взаємин у підручниках змінюється від фрагментарних і суто економічних до стійких політичних контактів, що супроводжувалися «спільною боротьбою проти спільних ворогів». Так, у підручнику «Історія Грузинської РСР» наголошувалося, що звістка про перемогу російських військ над монголо-татарами і «посилення Росії» «вселила в серця грузинських патріотів великі надії»²². Натомість, у казахських підручниках підкреслювалися тісні зв'язки казахського ханства з Російською централізованою державою, що знаходили вираз у військово-політичних союзах проти спільного ворога – Сибірського ханства²³. Таким же союзником у спільній боротьбі проти іншого воро-

20 Дядиченко В., Лось Ф. *История Украинской РСР. Учебник для 7–8 кл.* С.19; *Абцедаарский Л., Баранова М., Павлова Н. История БССР.* Минск, 1982. С. 13.

21 *Абцедаарский Л., Баранова М., Павлова Н. История БССР.* С.29; *Югас М., Меркис В. История Литовской ССР. Учебник для VIII–IX класса.* Каунас, 1978. С.19–20.

22 *Бардзенишвили Н., Дандуа В., Думбадзе М. История Грузии. Учебник для VII–IX классов.* Тбилиси, 1973. С.100.

23 *Бекмаханов Е., Бекмаханова Н. История Казахской ССР.* С. 38–42.

га – Казанського ханства Московське царство стало для народів Поволжя – чувашів, марійців, башкирців, мордві²⁴.

У випадках, коли неможливо було проілюструвати пряму «єдність» з російським народом, у підручниках застосовувалися сюжети про дружні зв'язки з іншими народами, що стануть у майбутньому радянськими. Головним критерієм таких взаємин була, окрім взаємовигідної торгівлі, спільна боротьба із зовнішнім чи внутрішнім класовим ворогом. Яскравим прикладом є сюжети з молдавських і українських підручників про молдавські походи козацького ватажка Івана Підкови, як свідчення спільної боротьби молдавського й українського народів, проти спільного зовнішнього ворога – турків і проти класового – молдавських феодалів. Подібним же чином вірменський і грузинський народи об'єднували зусилля для протидії своїм феодалам та проти турецьких і перських зазіхань. Підкреслювалося також існування аналогічних торгових зв'язків між середньоазійськими та кавказькими регіонами, Прибалтикою. При цьому в підручниках ми не зустрінемо інформації про мирні відносини з «нерадянськими» сусідами, вони зазвичай були конкурентними або ворожими.

Таким чином, уже на ранніх етапах історії конструювалися економічні й військово-політичні передумови й неминучість створення Радянського Союзу, який навіть у давні часи мав собою являти певну спільноту, головними маркерами якої була дружба з російським народом, наявність культурних і економічних зв'язків, а також спільний ворог.

Возз'єднання/приєднання

Логічним продовженням економічних і політичних взаємин майбутніх радянських народів з російським народом стало прагнення до возз'єднання з ним або ж приєднання до російської держави. Попередній період «перших контактів» легітимізував таким чином наступний. Неодмінною умовою такого возз'єднання був зовнішній ворог. Лише союз з Росією і спільна боротьба могли врятувати той чи інший народ від цілковитої асиміляції чи навіть фізичного знищення.

Загальна схема процесу приєднання, описана в підручниках, мала приблизно однаковий вигляд для історії більшості радянських народів. Спочатку йшли передумови, які передбачали наявність тісних економічних, культурних і політичних зв'язків у минулому. Наступним елементом виступала небезпека, що надходила від зовнішнього ворога. Вона існувала і в період «попередніх контактів», однак тепер вона абсолютизувалася вибором – приєднання до Росії або знищення. Особливо яскраво ця формула прослідковувалася в історії Закавказзя та Середньої Азії. Наприклад, головну загрозу казахському й киргизькому народам становили джунгари, які хотіли перетворити казахів і киргизів на своїх рабів, що змушувало останніх у XVIII ст. переселятися поближче до кордонів з Росією чи приймати її підданство²⁵. Для грузин, вірмен та азербайджанців такою ж небезпекою були турки, що загрожували цілковитому знищенню самобутньої грузинської культури та тотальною ісламізацією. Українцям і білорусам, відповідно, загрожували поляки, народам Прибалтики загрожувало «онімічення». Зовнішній ворог був тут не настільки явним, але цей термін означав поступову асиміляцію литовського, латвійського та естонського народів, втрату ними своєї самобутньої культури²⁶.

Возз'єднанню/приєднанню передували численні посольства представників народів до Москви з проханням прийняття в протекцію, які певний час лишалися без

24 *Каховский В.* Родной край. Учебное пособие по истории Чувашской АССР для учеников средней школы. – Чебоксары, 1972. С.17–19; *Устюжанин Е., Абдраметова И., Муньков Н.* История Татарской АССР. Казань, 1973. С. 30.

25 *Бекмаханов Е., Бекмаханова Н.* История Казахской ССР. С. 51; *Джамгерчинов Б.* История Киргизской ССР. Учебное пособие для учащихся VII–VIII классов средней школы. Фрунзе, 1978. С. 52–55.

26 *Югас М., Меркис В.* История Литовской ССР. С.68; *Канале В., Степерманис М.* История Латвийской ССР. Рига, 1972. С. 59–61; *Кахк Ю., Паламатс Х., Вахтре С.* История Эстонской ССР. Дидактические материалы для курса История СССР VII–VIII кл. Таллинн, 1973. С. 96.

відповіді, але не через небажання російської сторони, а через непереможні обставини економічного чи політичного характеру.

Важливим елементом «зрілості» конкретного народу до приєднання була внутрішня ситуація в їхніх державах. Це, як правило, були внутрішні феодальні міжусобиці, занепад господарства через бездарне управління місцевих еліт, засилля феодального непрогресивного способу ведення економіки, наростання антифеодальної боротьби. Росія в такому контексті завжди протиставлялася як централізована й упорядкована держава зі сталим економічним розвитком, в якій існувало феодальне гноблення, але в значно менших масштабах. Ряд народів терпіли так званий «потрійний гніт» – національний, економічний і релігійний. Ідеться, наприклад, про українців, білорусів, молдован, вірмен. Відтак, союз із Росією, російським народом, спорідненим за релігією й етнічним походженням, мав позбавити їх принаймні двох компонентів цього гніту.

Ініціатором приєднання, як правило, виступали народні маси, які діяли опосередковано, змушуючи своєю антифеодальною боротьбою активувати інтеграційні процеси, або ж прямо – надаючи підтримку російським військам. Наприклад, військові успіхи Росії у війні з державами Туркестану пояснювалися не лише передовими військовими технологіями російської армії, але й діями народних мас, які вбачали в російському правлінні полегшення свого соціально-економічного становища²⁷. У ході Лівонської війни, яку проводила Московська держава, остання отримувала широку підтримку, у тому числі й у вигляді партизанської війни місцевого населення – латишів, литовців, білорусів, які прагнули приєднання своїх територій до російської держави всупереч намірам своїх правлячих еліт²⁸.

У кожному з національних радянських підручників значну увагу було приділено аналізу позитивних і негативних наслідків приєднання. Для Росії позитивним у приєднанні нових територій, як правило, було забезпечення своїх рубежів – західних, південних, розширення ринків збуту та сировинних ринків, відкриття нових торговельних шляхів. Утім, як правило, виходячи зі змісту підручників, російська держава керувалася альтруїстичними намірами, прагненням допомогти сусіднім народам, що потерпали від гніту й потребували її захисту. Усі позитивні наслідки приєднання отримував національний суб'єкт.

Вони зводилися до кількох компонентів. По-перше, народ, приєднуючись до Росії, уникав асиміляції чи знищення від зовнішнього ворога або ж потрапляння в залежність від іноземного капіталу. Так, приєднання Середньої Азії до Російської імперії в ХІХ ст. дозволило позбутися загрози для тамтешніх народів потрапити під визиск англійського капіталізму, який просував свій вплив з Індії²⁹. Те ж саме, але з німецьким капіталом і прибалтійськими народами читаємо в естонських, латвійських чи литовських підручниках.

Другим позитивним компонентом також був економічний. Приєднання до економічно розвинутішої Росії сприяло поживленню економіки, господарства, поліпшенню життєвого рівня населення. У тих випадках, де російська економіка була менш розвинутою, порівняно з приєднуваним суб'єктом (Прибалтика, частково Україна, Білорусь), у підручниках наголошувалося на їх долученню до загальноросійського ринку, що надавало безперечні переваги.

Наступний позитивний компонент полягав у внутрішньополітичних змінах. Приєднання сприяло припиненню феодальних міжусобиць, які століттями справляли негативний вплив на розвиток народів Кавказу та Середньої Азії. У випадку з Україною та Білоруссю, воз'єднання яких відбувалося в кілька етапів – Переяславська рада 1654 р., російсько-польська війна 1648–1659 рр., поділи Речі Посполитої, їхні народи позбулися магнатської анархії, наслідком якої стало посилення визиску простого народу.

Культурний компонент позитивних наслідків приєднання полягав у тезі про вищість і прогресивність російської культури. Відтак приєднані народи мали змогу

27 Гулятов Я. История Узбекской ССР. С. 78–79.

28 Канале В., Степерманис М. История Латвийской ССР. С. 43.

29 Гулятов Я. История Узбекской ССР. С.83; Джамгерчинов Б. История Киргизской ССР. С. 58.

долучитися до кращих її зразків. Щодо України, Білорусі, Прибалтики, їх культура визнавалася рівною, тобто йшлося про позитивний культурний взаємовплив.

Слід зазначити, що в підручниках відмічалися й негативні наслідки приєднання. Висвітлювалися вони, передусім, у курсах з історії середньоазійських, кавказьких народів. Там уперше почали фігурувати терміни «колоніалізм», «колоніальна політика», «економічна експлуатація», «сировинний придаток». Однак при цьому чітко розділялися категорії російський народ, царизм та держава. Усі негативні прояви російського підданства лягали на останніх. Російський же народ репрезентував лише прогресивне начало від новітніх технологій у ремеслах і землеробстві, яким навчали місцеве населення переселенці з Росії, до передових ідей, ретрансльованих через інтелектуальну еліту російського суспільства. До того ж, приєднувані народи в особі російського народу отримували потужного союзника у справі боротьби проти влади поневолювачів. «Всупереч устремлінням царизму, народи Росії і Казахстану об'єдналися для боротьби проти влади поневолювачів», – зазначалося в одному з підручників³⁰. Таким чином закладався тезис, який легітимізував фактичне відновлення Російської імперії в кордонах Радянського Союзу, що мало дистанціювати його від колоніального царського минулого. Нове об'єднання, нова держава презентувалися виключно як воля народів, легітимізована дружніми зв'язками радянських народів упродовж тривалого періоду історії.

Неодмінним атрибутом історії народів після приєднання стала ілюстрація їхньої участі в загальноросійській історії, докладання зусиль задля спільної державної користі. Так, наголошувалося на активній участі українців і білорусів у Північній війні на російському боці. Вітчизняна війна 1812 р. згадується чи не в кожному національному підручнику з історії. Для їхніх авторів важливо було показати актуальність її подій для своїх народів, активну участь їх представників в її розгортанні. Подібні ж аспекти знаходимо при висвітленні тем російсько-турецьких воєн XVIII–XIX ст., Кримської війни 1853–1856 рр. Крім цього, місцева культурна еліта мала змогу зрівнятися з «передовою російською інтелігенцією» – революційними демократами.

У підручниках негативно оцінювалися будь-які дії, спрямовані на спроби відокремлення від Росії. Усі вони визнавалися реакційними й такими, що суперечать волі народу. Подібні акції вважалися змовою окремих представників місцевої еліти, які діяли обов'язково в інтересах іноземних держав і прагнули досягнення особистих владних амбіцій. Їхня діяльність завжди трактувалася як регресивна, направлена на реставрацію старих феодальних порядків, уже нівельованих прогресом приєднання до Росії. Фігури лідерів – Іван Мазепа в Україні, Кейсар Касимов в Казахстані, Курбан-Джан-Датха в Киргизії, Шаміль у Дагестані, численні безіменні лідери аналогічних виступів у Закавказзі й Середній Азії, у текстах підручників, як правило, не були самостійними фігурами, а лише маріонетками в руках поляків, шведів, китайців чи англійців або турків. Їх не підтримували широкі народні маси, які воліли зближення з російським народом.

Радянський період

Фактично історія всіх радянських народів, починаючи з останньої чверті XIX ст., була позбавлена навіть поодиноких національних особливостей історичного розвитку. З цього часу всі народи вступали в стадію монополістичного капіталізму, що позначався, згідно з текстами, посиленням гніту трудящих і, відповідно, боротьбою пролетаріату. Загальний наратив історії підпорядковувався революції, що невинно наближалася. Відтак національні історії зводилися до констатації й пошуків відповідників, які б ілюстрували загальний характер розвитку робітничого руху, поширенні революційних ідей, їхній періодизації на території Російської імперії. Звідси й обов'язкова присутність у всіх підручниках розділів про революцію 1905–1907 рр., столипінську реакцію, а згодом про лютневу й жовтневу революції. Обов'язковим елементом власне ранньорадянської й радянської доби стало створення пантеону

30 Бекмаханов Е., Бекмаханова Н. История Казахской ССР. С. 53.

героїв – місцевих більшовиків, активних учасників і керівників революційних подій. Усе це мало засвідчити універсальний, загальнонаціональний характер пролетарської революції, аби в користувачів підручників не виникло думок щодо її експортної форми, яка мала російське походження й була штучно впроваджена в національних окраїнах.

Такими ж схематичними й однотипними є розділи про розгортання громадянської війни з чіткою диференціацією на «наших» – більшовиків і реакційних «інших», які прагнули до створення національних держав, утім, за версією авторів підручників, переслідували вузькокласові й буржуазні цілі, направлені на реставрацію старого режиму. Тут знаходимо той же самий прийом, використаний для «іншування», створення негативного образу противників інтеграції з Російською імперією XVIII–XIX ст. При цьому натрапляємо на ті ж самі кліше про них як маріонеток іноземних урядів, не підтримуваних широкими народними масами та ін.

Очевидно, найсхематичнішими й однотипними є розділи про соціалістичне будівництво й колективізацію 1930-х рр. Різниця в національних підручниках проявлялася хіба в персоналіях місцевих передовиків, статистикою колективізаційних та індустріалізаційних показників. Подібною є й схема Другої світової війни на теренах СРСР, яка, окрім військових дій на певних територіях, була представлена ще й переліком біографій героїв-учасників війни від кожної республіки.

Особливістю визначаються тексти радянських підручників Молдавії та республік Прибалтики при описі періоду кінця 1930-х рр. Це було пов'язано з необхідністю легітимації їхньої анексії. Радянська версія приєднання країн Балтії ґрунтувалася на їхньому добровільному входженні до складу СРСР шляхом перемовин та дипломатичних зусиль, які стали можливими завдяки новим «демократичним» урядам. При цьому в підручниках наголошувалося на величезній різниці радянського мирного підпорядкування Прибалтики й німецького, що сталося роком пізніше і презентувалося як брутальне, жорстоке захоплення території, яке супроводжувалося насильством і тотальною дегуманізацією³¹.

Історія держав Прибалтики міжвоєнного періоду в підручниках радянської доби означена як «буржуазна диктатура», яка переходить згодом у «фашистську диктатуру». Згідно з текстами, економіка цих країн потерпала від перманентних криз, як і належить капіталістичним економікам, та була повністю підпорядкована іноземному капіталу. Робітничий клас потерпав від експлуатації та репресій, а зовнішня політика була ворожою до СРСР.

Найновіший період історії радянських республік підручників 1960–80-ті рр. презентований як епоха розвинутого соціалізму. Він був остаточно позбавлений національних рис і включений в загальносоюзний контекст. Пріоритет надається лише успіхам соціалістичного будівництва та оглядом культурних надбань союзних республік періоду розвинутого соціалізму.

* * *

Таким чином національні історії в підручниках радянських республік проходять кілька етапів гомогенізації від найдавніших часів до періоду розвинутого соціалізму. Кожен з них відзначається все більшим ступенем зв'язків та інтеграції між собою та російським/радянським народом/державою аж до повного злиття і втрати індивідуальних рис.

31 Mendeloff D. Explaining the Persistence of Nationalist Mythmaking in Post-Soviet Russian Education: the Annexation of Baltic States and «Myth of 1939–40» // Преподавание истории в современной России. Тенденции и перспективы. P.186. Як стверджується в цитованій статті, рецепція і висвітлення подій 1939–1940 рр. в сучасних російських підручниках є індикатором змін, які сталися в пост-радянських принципах викладу історичного матеріалу, так само як і рівня історичної свідомості російського суспільства. Сучасні російські підручники багато в чому наслідували дискурсу радянських текстів у питаннях міжнаціональних взаємин, гострих проблемах стосовно голоду в Україні (1932–1933), національної політики сталінського керівництва, трактуванню пакту Молотова-Рібентропа. Див.: *Sherlock Th. History and Myth in Soviet Empire and the Russian Republic // Teaching the Violent Past. History education and Reconciliation. Plymouth, 2007. P.205–244*

Підручники радянської доби мали наперед визначену структуру, до якої включалися всі події національних історій, починаючи від найдавніших часів. Зміст текстів мав підпорядковуватися одній меті – пошуку легітимності утворення й існування Радянського Союзу. Конгломерат народів, з яких він складався, мусив набрати окреслених форм, починаючи вже з найдавніших часів. Для цього планомірно конструювалися виключно дружні економічні й політичні зв'язки між народами з часів середньовіччя. Головним об'єктом цих відносин виступала Русь чи Росія, російський народ, які завжди позиціонувалися позитивно, на відміну від сусідів, з яких часто творився образ ворога, задля боротьби з яким і були необхідні спільні зусилля й союз з російським народом. Лейтмотивом багатьох текстів є тема возз'єднання або ж приєднання. Його суть полягала в конструюванні об'єктивної необхідності цього процесу, який у цілому мав позитивні наслідки, які зводилися до взаємних економічних вигод, політичних та культурних переваг. Часто альтернативою єднання з Росією були лише асиміляція та фізичне знищення конкретного народу.

Важливим елементом радянських підручників було створення образу ворога, який виступав потужним чинником формування проторадянської і власне радянської ідентичності. Ним могли бути держави, народи, персоналії. Вороги поділялися на зовнішніх і внутрішніх і, як правило, деперсоніфікувалися. У підручниках часто можна натрапити на означення «реакційні сили», «контрреволюціонери», «загарбники». Цікаво, що в радянських підручниках відсутні портретні зображення та ілюстрації персоналій, які позиціонувалися як вороги. Якщо такі й трапляються, то лише карикатурні. Прізвища ж таких людей, як правило, позбавлялися імен та ініціалів, наприклад, Петлюра, Мазепа, Шаміль, Пилсудський та ін.

References

- Abetsedarskiy L., Baranova M., Pavlova N. (1982) *Istoriya BSSR*. Minsk [in Russian].
- Afanasyeva A., Morozov K., Epshteyn E. (1973) *Istoriya nashego kraya. Uchebnoye posobiye dlya shkol Karelskoy ASSR*. Petrozavodsk [in Belarussian].
- Agmon P. (1999) The Study of History Teaching in Contemporary Russia: Background, Trends and Challenges. *Prepodavanie istorii v sovremennoy Rossii. Tendentsii i perspektivy* [in Russian].
- Akhmadiyev T., Kuzyyev R. (1972) *Istoriya Bashkirskoy ASSR. Uchebnoye posobiye*. Ufa [in Russian].
- Akilov K., Teyh N. (1974) *Rasskazyi po istorii Uzbekskoy SSR dlya 4-go klassa*. Tashkent [in Russian].
- Aylapov G. (1972) *Istoriya Mariyskoy ASSR s drevneyshikh vremen do kontsa XIX v. Uchebnoye posobiye dlya uchaschihsya VII–VIII kl.* Yoshkar-Ola [in Russian].
- Babahanov M., Repa F. (1980) *Rasskazyi po istorii Tadzhikskoy SSR. Uchebnoye posobie dlya 4 klassa*. Dushanbe [in Russian].
- Baumert I. (1980) *Rasskazyi po istorii Latvyskoy SSR. Dlya IV klassa*. Riga. [in Russian].
- Bekmahanov E., Bekmahanova N. (1980) *Istoriya Kazahskoy SSR*. Alma-Ata [in Russian].
- Bekmahanov E., Bekmahanova N. (1972) *Istoriya Kazahskoy SSR. Uchebnoye posobie dlya 9–10 kl.* Alma-Ata [in Russian].
- Berdzenishvili N., Dandua V. (1973) *Dumbadze M. Istoriya Gruzii. Uchebnoye posobie dlya VII–X kl.* Tbilisi [in Russian].
- Berkin I., Fedorov I. (1976) *Istoriya SSSR. Uchebnyk dlya 9 klassa*. Moskva. [in Russian]
- Dyadichenko V., Los F. (1973) *Istoriya Ukrainskoy RSR. Uchebnyk dlya 7–8 kl.* Kiev [in Russian].
- Dzhamgerchinov B. (1979) *Istoriya Kirgizskoy SSR (period imperializma). Uchebnoye posobie dlya uchaschihsya IX klassa sredney shkoly*. Frunze [in Russian].
- Dzhamgerchinov B. (1978) *Istoriya Kirgizskoy SSR. Uchebnoye posobie dlya uchaschihsya VII–VIII klassov sredney shkoly*. Frunze [in Russian].

- Fedorov I. (1966) *Istoriya SSSR. Uchebnoe posobie dlya 8 klasa*. Voskva [in Russian].
- Guliev A. (1972) *Istoriya Azerbaydzhana. Uchbknik dlya 7–8 klasov*. Baku [in Russian].
- Gulyatov Ya. (1978) *Istoriya Uzbekskoy SSR. Uchebnoe posobie dlya 7–8 klasov*. Tashkent. [in Russian].
- Gurlugulov T. (1980) *Rasskazyi po istorii Kazahskoy SSR*. Alma-Ata [in Russian].
- Ilyazov A. (1972) *Rasskazyi po istorii Turkmenistana. 4 klass*. Ashhabad [in Russian].
- Grosul Y. (1973) *Istoriya Moldavskoy SSR*. Kishinev [in Russian].
- Kim M. (Ed.) (1973) *Istoriya SSSR dlya 10 kl*. Moskva [in Russian].
- Kahk Y., Palamats H., Vahtre S. (1973) *Istoriya Estonskoy SSR. Didakticheskie materialyi dlya kursa Istoriya SSSR VII–VIII kl*. Tallin. [in Russian].
- Kakhovskiy V. (1972) *Rodnoy kray. Uchebnoye posobiye po istorii Chuvashskoy ASSR dlya uchениkov sredney shkoly*. Cheboksary [in Russian].
- Kanale V. (1978) *Istoriya Latviyskoy SSR. Uchebnoe posobie dlya IX–X kl*. Riga. [in Russian].
- Kanale V., Stepermanis M. (1972) *Istoriya Latviyskoy SSR*. Riga [in Russian].
- Kaplan V. (2005) History Teaching in Post-Soviet Russia. Coping with antithetical traditions. *Educational Reforms in Post-Soviet Russia. Legacies and Prospects*. London-New-York [in Russian].
- Kariev A., Roslyakov A. (1980) *Uchebnik po istorii Turkmenskoy SSR dlya VII kl*. Ashhabad [in Russian].
- Kozlova M. (2014) «Dialog kultur» v monologe dominiruyushchey gruppy. Obrazy etnicheskikh menshin v sovetskikh i post-sovetskikh uchebnikakh. In V. Bezrogova (Ed), *Nachalo ucheniya detem. Rol knigi dlya nachalnogo obucheniya v istorii obrazovaniya i kultury*. Moskva [in Russian].
- Lazukova N. (1999) Soderzhanie shkolnogo istoricheskogo obrazovaniya v Rossii: opyt proshlogo i sovremennyye problemy. *Prepodavanie istorii v sovremennoy Rossii. Tendentsii i perspektivy*. Tel-Aviv [in Russian].
- Lyihmus M. (1972) *Iz istorii Estonskoy SSR. Dopolnitelnyie materialyi k kursu istorii SSSR dlya IX–X kl*. Tallin [in Russian].
- Mendeloff D. (1976) Explaining the Persistence of Nationalist Mythmaking in Post-Soviet Russian Education: the Annexation of Baltic States and «Myth of 1939-40». *Prepodavanie istorii v sovremennoy Rossii. Tendentsii i perspektivy*. Tel-Aviv [in Russian].
- Tavakalina N. (Ed.) (1979) *Moya Checheno-Ingushetiya. Krayevedcheskoye posobiye po istorii dlya uchashchikhsya sredney shkoly Checheno-Ingushskoy ASSR*. Groznyy [in Russian].
- Nikitin N. (1990) *Osvoyeniye Sibiri v XVII v. Kniga dlya uchashchikhsya srednikh i starshikh klassov*. Moskva [in Russian].
- Pashukov V. (1972) *Istoriya Mariyskoy ASSR. Chast vtoraya. Uchebnoye posobiye dlya IX–X kl*. Yoshkar-Ola [in Russian].
- Pogosyan S. (1972) *Istoriya armyanskogo naroda. Uchebnik dlya 8 klasa*. Erevan [in Russian].
- Rico Isaacs, Abel Polese. (2016) Introduction. Nation-Building in the Post-Soviet Space. In: *Nation Building in Post-Soviet Space. New Tools and Approaches*. Old, New and Changing Tools. New-York [in Russian].
- Shemyakov D. (1980) *Istoriya moldavskoy SSR. Uchebnoe posobie dlya 9–10 kl*. Kishinev [in Russian].
- Shevyirev A. (1999) Tendentsii i perspektivy razvitiya uchebnoy litereturyi po istorii v sovremennoy Rossii. *Prepodavanie istorii v sovremennoy Rossii. Tendentsii i perspektivy*. Tel-Aviv [in Russian].
- Shnirelman V. (2013) Sovetskiy paradoks: rasizm v strane «druzhbny narodov». In E. Demintsev (Ed), *Rasizm, ksenofobiya i diskriminatsiya. Kakimi myi ih uvideli*. Moskva [in Russian].
- Tedtoev A., Tsgoyev Z. (1978) *Istoriya Severnoy Osetii. Uchebnoye posobiye dlya 9–10 kl*. Ordzhenikidze [in Russian].
- Turchenko F. (2016) *Ukraina – povernennia istorii. Heneza suchasnoho pidruchnyka*. Kiev [in Ukrainian].

Ustyuzhanin E., Abdrametova I., Munkov N. (1973) *Istoriya Tatarskoy ASSR*. Kazan [in Russian].

Yugas M., Merkis V. (1978) *Istoriya Litovskoy SSR. Uchebnik dlya VIII–IX klassa*. Kaunas [in Russian].

Батуріна Світлана Сергіївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник, відділ української історіографії, Інститут історії України НАН України, Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Svitlana Baturina, Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Researcher of Department of Ukrainian historiography Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine. Kyiv, Hrushevskoho str., 4

HISTORY OF UKRAINE IN THE GENERAL SCHEME OF SOVIET HISTORY (BASED ON THE ANALYSIS OF SOVIET TEXTBOOKS)

In the article, on the basis of the analysis the school textbooks of the history of the USSR, textbooks of the fourteen Soviet republics, as well as autonomous Soviet republics, an attempt was made to deconstruct the general scheme of Soviet history. Soviet textbooks have a predetermined structure, which includes all events of national histories from ancient times to the present. The content of the texts had to be subordinated to one goal – the legitimacy of the formation and existence of the Soviet Union. The conglomerate of the peoples, from which he was composed, had to shape the predefined forms, starting from the earliest times. The article deals with all periods of the history of the USSR and the Union republics, from the earliest times to the period of «developed socialism». Each of them had its own criteria for selecting materials, constructing a pantheon of «heroes» and «antiheroes», determining the degree of influence of Russian history.

Key words: history, textbook, USSR, national history.

Дата подання: 27.04.2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3367484